

Din ve Özgürlük

ABD'de Dinî Özgürlüğün Anayasal Tarihçesi

Arlin M. Adams - Charles J. Emmerich, Çev. Latif Boyacı

Kızılelma Yayıncılık, İstanbul (t.y.), 199 s.

Kitaba Warren E. Burger tarafından yazılan Önsöz'de Yargıç William O. Douglas'ın şu ifadelerine yer verilmektedir:

Bizler tüm kurumlarıyla birlikte yüce bir varlığa inanan dindar bir halkız. Herkesin istediği gibi ibadet etme ve inanma özgürlüğünü teminat altına alınız, çok çeşitli inançlara yer veririz. Devlet olarak hiçbir grup tarafında olmayız ve her grubu taraftarlarının kendi coşkularıyla gelişip serpilmesi için serbest bırakırız. Devlet din eğitimi desteklediği veya toplumsal olayları dinsel ihtiyaçlara uydurmakla dinî otoritelerle işbirliğine girdiğinde bu, geleceğimizle tam bir uyum içinde olduğumuz anlamına gelir. Zira o zaman (anayasamız) insanların dinî doğasına saygı duymuş olur ve kamu hizmetlerini manevi ihtiyaçlara uydurur. Bunun böyle olamayacağını savunmak, Anayasa'da devletin dinî gruplara karşı katı bir tarafsızlık göstermesi gerektiği maddesini bulmak demektir. Fakat bu hiçbir dine inananları inananlara tercih etmek olacaktır. Evet devlet dinî gruplara finansal destekte bulunamaz veya din eğitimi üstlenemez, laik ve dinî eğitimi birleştiremez, laik kurumları bir veya birkaç dini insanlara dayatmak için kullanamaz. Fakat devleti dine düşman olmaya ve dinin etkisini genişletmeye çalışma etkinliklerine karşı çıkmaya zorlayan bir madde de bilmiyoruz.

Teşekkür yazısından sonra kaleme alınan Giriş'te ise, bu kitapta Amerika'nın batı uygarlığına yaptığı en büyük katkılardan birini temsil eden bir anayasa maddesinin tarihsel anlamının irdeleneceğinden söz edilmektedir. ABD'nin ilk anayasa değişikliğinde "Kongre herhangi bir mezhebin (dinin) resmen tesisi veya bu mezhep (din)lerden birinin özgürce yaşanmasını engelleyen hiçbir kanun çıkarmayacaktır" maddesine yer verildiği, bu maddenin kongreye karşı iki yasak getirdiği, bunlardan ilkinin (dinin devletle olan ilişkisinde nerede duracağı anlamında) kilisenin konumu, ikincisinin ise (dinin) özgürce yaşanması maddeleri olduğu ifade edilmektedir. Bunlara ilaveten kitabın birinci bölümünde Amerika'da dinî özgürlüğün tarihî macerasının ele alınacağı, ikinci bölümde Amerika'nın kurucularının görüşlerinin tetkik edileceği, üçüncü bölümde dinî özgürlüğün temel değerlerinin tartışılacağı, dördüncü bölümde bu değere kaynaklık eden anayasal ilkelerin tespit edileceği, son bölümde ise bu ilkelerin örnekleme yoluyla güncel meselelere uygulanacağından söz edilmektedir.

Amerika'daki dinî özgürlüğün tarihsel kökleri başlıklı birinci bölümde, Amerikanın kurucularının Avrupa'daki reformasyon sürecinde ortaya çıkan dinî çatışmalar hakkında görüş belirten ilâhiyatçı ve filozoflardan etkilendiklerinden söz edilmektedir. Bu bağlamda Martin Luther, John Calvin, Erasmus, Thomas More, John Milton, Williams, John Clarke, William Penn, Algean Sydney, John Lock'un isimleri zikredilebilir. Örneğin Luther ve Calvin'in "Tanrı, birinde kilisenin hakimiyeti altında dinî otoritenin diğerinde ise sivil otoritenin hakimiyeti altında dünyevî gücün uygulandığı iki krallık kurmuştur" düşüncelerini; Erasmus ve T. More'un "ideal kilise-devlet ilişkileri" düşüncelerini; J. Milton'un "inançları ya da ibadetleri sebebiyle hiçbir insanın yeryüzünde herhangi bir güç tarafından cezalandırılmaması gerektiği" düşüncesini; Williams, J. Clarke ve W. Penn'den "devletin dini kontrol etmesinin inanca zarar verdiği ve vicdan üzerinde baskı kurmanın samimi dindarlığı tahrip ettiği" düşüncelerini; A. Sydney ve J. Locke gibi teorisyenlerden de "terk edilemez haklar, halkın rızasına uygun yönetim, farklı inançlara hoşgörü" gibi kavramları alarak bunları Amerikan Devrimi'nin mantığını izahta ve Anayasa ve Bağımsızlık Bildirgesi'nin taslağını çizmede kullanmışlardır. (s. 13).

Koloniler döneminde, yeni dünyadaki ilk İngiliz yasa mecmuası kutsal değerlere sövme, dinî tatil gününü ihlâl, Hıristiyan inanç sistemi, Teslis ya da Tanrının kutsal kelamına karşı hakaretvâri konuşmalara karşı sert ve zorunlu cezaları ve kiliseye düzenli olarak devamı öngörüordu. (s. 14) Bir taraftan bu baskılar söz konusu iken diğer yanda Püritenler* siyâsî ve dinî otoriteyi ayırmak ve kilise mahkemelerini tanımamak suretiyle Amerikanın dinî özgürlük mirasına katkı sağlamaktaydılar. Amerika'da dinî özgürlüğü sağlamaya çalışan ilk yasa olan dinle ilgili Maryland Yasası (1649), inançlı hiçbir Hıristiyan'ın "hür ibadetinden ya da inancından dolayı taciz edilmemesi, rahatsız edilmemesi ve ayıplanmamasını; inancına aykırı bir din (veya mezhebin) esaslarını kabul etmeye ya da bu din (ya da mezhebin) gereklerine riayet etmeye zorlanmaması" nı öngören hükmü kabul etti. (s. 15)

Roger Williams hayatını kilise ve devletin ayrılması için teolojik bir temel bulmaya adanmış ve bunun için de 1644'de dinî baskının teolojik açıdan reddiyle ilgili "The Bloody Tanent, of Persecution, for Cause of Conscience" isimli klasliğini yazmıştır. Ona göre "Hıristiyanlar kilise bahçesiyle dış dünyanın vahşiliği arasındaki çitte veya ayırım duvarında bir gedik açtığında Tanrı

* Püritenler: (XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İngiltere'de ve Amerika'da New England bölgesinde) dini daha basit, daha sade hale getirmek isteyen ve kilise ayinlerinde merasime, resmîyete karşı çıkan dinî bir topluluk.

da duvarın tamamını yıkmış, şamdanı fırlatıp atmış vs. ve bahçesini bugün olduğu gibi bir harabeye çevirmişti.” (s. 15-16). Williams’ın arkadaşı John Clarke ise “dinî meselelerde vicdana baskı yapılmasının bir milletin huzur ve refahını bozacağını, insanları ‘zahiren dindar ve dolayısıyla iki yüzlü’ yapacağını” savunmaktadır.(s. 16)

Pennsylvania’nın tek sahibi ve koloninin ilk valisi olan William Penn ilk anayasa olan 1682 Yönetim Şekli’nin taslağında “Tanrıya inanan kimselerin dinî konulardaki inanç ve davranışlarından dolayı hiçbir şekilde zarar görmeyeceği veya ayıplanmayacağı ya da herhangi bir ibadete veya kiliseye bağlanmaya zorlanmayacağı” güvencesini veriyordu. Devrimden önceki yarım yüzyılda Rhode Island, Pennsylvania, Delaware, New Jersey ve New York geniş ölçüde dinî özgürlüğe sahip oldular. (s. 17)

Koloniler döneminden sonra da, yeni ulustaki Bağımsızlık Bildirgesini müteakiben hemen hemen her eyalet oluşturdukları anayasalarında -çeşitli tartışma ve fikir ayrılıklarına rağmen- dinin serbestçe yaşanmasını garanti altına almıştır. (s. 17-23) 1787’den itibaren anayasal döneme geçen Birleşik Devletler uzun tartışmaların sonucunda “Kongre inanç ve ibadet şekliyle ilgili ya da dinin özgür biçimde yaşanmasını yasaklayıcı hiçbir kanun çıkarmayacak” hükmünü kabul etti. (s. 29)

Kitabın ikinci bölümünde “Kurucuların Dinî Özgürlük Konusuna Yaklaşımları” başlıca üç grup halinde değerlendirilmektedir. Aydınlanma’dan etkilenenlerden, başlarını Thomas Paine, Jefferson ve Madison’un çektiği bu grup, Fransız düşüncesinden derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Onlar kilise ve devlet konusuna, kurumsal dinden kuşku duyarak ve yönetimi ayartma potansiyelinden korkarak yaklaşıyorlardı. (s. 34-38) İlmli politika taraftarı olarak kabul edilen George Washington, John Adams, Maryland’lı Carroll ailesi, John Marshall ve Oliver Ellsworth’un da içinde bulunduğu grup, dinin ahlâk, medenî erdemler ve demokratik yönetimin temel taşı olduğuna inanıyordu. Vicdan hürriyetini korumaya adanmış olmaları yanında, genelde Aydınlanmacıların, rahiplerin nüfuzuna karşı tavrı almalarından tedirgindiler; ayrıca kurumsal dine toplumsal birlikteliğin ayrılmaz parçası olarak bakıyorlardı. (s. 38-40)

Aşırı dindar ayırmacılar “Tanrının tabiatları itibariyle birbirinden farklı ve hiçbir zaman karıştırılmaması gereken iki yönetim türü yarattığını” savunuyorlardı. Ancak bu, aşırı dindar ayırmacılık taraftarlarının laik bir toplum ve hatta laik bir yönetimi kastettikleri anlamına gelmemekteydi; daha ziyade, devletin gönüllü dinî inanç ve ibadetle ilgili bir ortam oluşturması gerektiğini savunuyorlardı. (s. 40-41) Her üç gelenek de din özgürlüğü davasına adanmışlardı, ancak konuya değişik açılardan yaklaşıyorlardı. Hem Aydınlanma

ayırımcıları hem de aşırı dindar ayırımcılar büyük bir coşkuyla kilise ve devleti kurumsal bazda ayırmaya çalışıyorlardı. (s. 43)

Hakim Arthur Goldberg'in:

İlk anayasa değişikliğinde mevcut din ile ilgili maddelerin temel amacı, mümkün olan en büyük dinî özgürlüğü sağlamak ve güvence altına almak ve herkese hoşgörü gösterilmesini temin etmek ile bu hedefe ulaştıracak ve neticeyi teminat altına alacak şartları oluşturmaktır.

şeklindeki ifadeleriyle başlayan "Yüksek Mahkeme ve Dinî Özgürlük" başlıklı üçüncü bölümde yaklaşık iki yüz yıllık bir yelpazede dinî özgürlüklerin tanınması ve uygulamada farklı mahkeme kararlarının tartışılması, "birleştirme" doktrini ve Yüksek Mahkemenin son yarım yüzyılda Amerikan toplumunda din ve devlet arasındaki etkileşimi yönlendirmede merkezî bir kurum olarak ortaya çıkması incelenmektedir. (s. 45-56) Burada ayrıca 1776-1792 yılları arasında bir anayasa kabul eden her eyaletin "vicdan hürriyeti", "vicdanî emirler" ve "dinî inançların serbestçe yaşanması" ihlallerini engellemeyi hedef edindiği bildirilmektedir. (s. 52)

Kitabın dördüncü bölümünde dinle ilgili anayasa maddelerine hayat veren dört temel ilkedен söz edilmektedir: Federalizm, kurumsal ayırım, uzlaşma ve samimî tarafsızlık. (s. 57-89) Federalizm ilkesi; yargıya, dinin toplum içerisindeki rolünü belirlerken kısıtlama uygulamasını önerir ve aracı kurumların, sivil ve dinî özgürlüğün korunmasında temel bir işlevi olduğu görüşünü destekler. Kurumsal ayırım; ne seküler bir toplum ve ne de dinin toplumsal yaşamdan dışlanmasını gerektirir. Dine verilen özel statü, çoğulcu bir toplumda devletin vatandaşlarının dinî ihtiyaçlarına saygı göstermesini teşvik eden bazen de mecbur bırakan bir serbest yaşam kavramı olarak uzlaşma ilkesinde açıkça görülür. Tarafsızlık ise anlamını, ulusun eşitlik ve gönüllülük ideallerine olan tarihsel bağlılığında bulunmaktadır. Devletin belli bir dinî grubu diğerlerine tercih etmesi sadece eşitlik idealini ihlâl etmekle kalmaz, her grubun taraftarlarının gönüllü eylemlerine dayanarak gelişmeye veya zayıflamaya terk edilmesi gerektiği ilkesini de yok eder. Dinin sahip olduğu özel anayasal statü, Amerika'da "din ve özgürlüğün ruhunun aynı topraklar üzerinde belli bir zamanda birbiriyle çok sıkı olarak bağlandığı" inancına dayanır. (s. 89)

"Çağdaş Amerika'da Dinî Özgürlük" başlıklı beşinci ve son bölümde ise dinle ilgili anayasa maddelerine hayat veren ilkeler güncel üç meseleye tatbik edilmektedir. Bunlar eşit muamele, toplumsal hayatta dinî sembolizm ve törenler ve de dinin anayasal tanımıdır.

Eşit muamele başlığı altında işlenen önemli bir konuyu şu şekilde aktarmak mümkündür: Genel eğitimin değer yüklü işlevi, dinin okul müfredatı-

nun dışında bırakılması eşit muamele tartışmasını ve fiili olarak din ve genel eğitimle ilgili bütün diğer hukukî meseleleri pekiştiren bir soruyu sordurur. Devlet okulu temelde laik bir kurum mudur? Laik olmasından kasıt dinî inançları aşilayamayacağı ise, bu durumda seküler bir kurum olarak anlaşılabilir. Ancak, bütün göstergelerden anladığımız kadarıyla bu bugün karşılaşılan “laik” tanımı değildir. Bunun yerine basit bir anlatımla laik, dinî olan her şeyin yokluğu anlamına gelir, bu da devlet okullarının müfredatlarından dine yapılan atıfların çıkarılmasını gerektirir. Bu anlamda kullanıldığında devlet okulu laik bir kurum olarak telakki edilmemelidir. Aksini iddia etmek eğitimcileri insanoğlunun tarihindeki en dinamik güçlerden birine müracaat etmeksiz mükemmel ve dengeli bir eğitim sağlama zorluğu içine itecektir. Devlet okullarından dinin objektif olarak işlenmesi müfredatını çıkarıp atmak ne anayasaca dayatılmıştır ne de eğitim açısından akıllıca bir davranıştır. Dinî musikisiz müzik, katedralsiz mimari, kitabı mukaddese ait temalar olmaksızın resim sanatı, laik bir bakış açısından bile tuhaf ve eksik olacaktır. (s. 94)

ABD Kongresi 1984’te çıkardığı Eşit Muamele Yasasıyla devlet liselelerinde dinî, siyasî, felsefî veya başka türden (konuşma yapmak amacıyla) toplanmak isteyen gruplara izin verdi. (s. 95) Nitekim, “Ülkemizin (dinî kavgalardan kaçınmakta) gösterdiği devamlı ilerleme, nihayetle tek tek bütün vatandaşların dinî farklılıklara karşı gösterdiği hoşgörü ve saygıya dayanır. Okullar genç vatandaşlarımıza, dine kefil olmaksızın böyle bir hoşgörüyü öğretildiklerinde, Anayasa ve ulusun daha güvenilir bir ortamda olacağına inanıyoruz” düşünceleri dile getirilmiştir. (s. 99)

“Toplumsal hayatta dini sembolizm” başlığı altında “Amerikan kültürü ve kurumlarının gelişmesine tesir eden din, kendisini toplumumuza bir bütün olarak nüfuz eden çağdaş dinî sembollerle gösterir” ifadeleri yer almaktadır. (s. 99) Yargının, dinî sembollere karşı yapılan anayasal itirazları mütalaa ederken, sembolizmin geniş kültürel rolünü kabul ederek ihtiyatlı davranması gerektiği vurgulanmaktadır. (s. 100) Kitabın yazarlarına göre, park ve bahçelere din büyüklerinin anıtlarının dikilmesi, isimlerinin verilmesi, on emir’in yazılı olduğu anıtların yapılması, kamu binalarına İncil’den âyetler yazılması, şehirlere St. Paul, St. Augustine vb. isimler verilmesi vb. dinî sembollerini toplumsal hayattan söküüp atmak, Amerikan kültürünün özünü değiştirecektir. Şayet olacaksa, demokratik bir toplumda bu değişikliği halkın şekillendirmesi gerekir, devletin dayatmaları değil. Bu hiç olmazsa federalizm ilkesinin vereceği derstir. (s. 101)

“Dinin Anayasal Tanımı” başlığı altında, Yüksek Mahkemenin net bir din tanımı ortaya koymadığı, ancak 1982’de bir istinaf mahkemesinin: “İlk olarak, bir din derin ve ölçülmez meselelerle ilgili temel ve esasla ilgili soruları

ele alır. İkincisi, doğası itibarıyla kapsamlıdır; mücerret bir öğretinin karşısı olan bir inanç sistemidir. Üçüncüsü, bir mezhep çoğunlukla belli şekli ve haricî göstergelerin varlığıyla tanınabilir” şeklinde bir karar olduğu belirtilmektedir. (s. 106-107) Bu bağlamda dinin anayasa bir tanımının yapılması gerektiği ve bir din tanımının; bir inanç siteminin Tanrısı, peygamberi, âhireti veya günah kavramını içerip içermediği ile değil, inanç sisteminin esasla ilgili meseleleri, hayatın anlamı, insanoglunun evrendeki yeri ve kapsamlı bir ahlâkî hususlar silsilesini ele alıp almadığı üzerinde yapılması gerektiği ifade edilmiştir. (s. 111)

Sonuç bölümünde kitabın içindeki konular kısaca özetlenmekte, bir anayasa yorumcusunun “dinî inançların serbestçe yaşanması maddesinin bir tarih hatası olduğu ve Amerikanın büyük oranda laik hale geldiği” şeklindeki görüşüne yazarlar “Laikleşmenin vuku bulduğu doğruysa da din, devletlerin ve vatandaşların hayatında hayatî bir unsur olarak kaldığını” belirtmekle yanıt vermektedirler. Yazarlara göre din, toplumsal ve kişisel erdemleri şekillendirmede çok önemli bir yer işgal eder; aşkın değerleri ve diğer toplumsal güçlerin sağlayamadığı ahlâkî bir meşrûyet temin eder; halkı şekillendirir ve en zor zamanlarda bir arada tutar, vicdan için devlet kontrolünün ötesinde bir hayat sahasını kabul eder ve diğer aracı kurumlarla birlikte devletin gücü üzerinde bir kontrol mekanizması vazifesi görür. Yazarlar sözlerine ABD’nin kurucularından John Adams’ın 1798’de dile getirdiği “Anayasamız sadece ahlâklı ve dindar bir halk için yapılmıştır. Bir başka yönetim için tamamıyla eksik ve yetersizdir” ifadeleriyle son vermektedirler. (s. 113-115)

Kitabın devamında Ekler (s. 117), ABD Anayasası (s. 143) ve Kaynakça (s. 197) yer almaktadır.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu eser, ABD’de dinî özgürlüğün anayasal tarihçesini anlatırken, Avrupa’dan göçüp gelen kolonilerin ve özellikle liderlerinin, Avrupa’daki reformasyon hareketleri öncesi sonrasının tecrübelerini kurdukları yeni dünyanın anayasalarına nasıl yansıttıklarının tarihçesini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, reformasyon öncesi Avrupa’ında yaşanan kilisenin mutlak hakimiyeti ve halk üzerindeki baskısı ile bu baskıya tepki ile gelen reform hareketleri sonrasındaki dinî hayatın yaşanabilmesi hürriyetinin bir sentezi kurucu liderler tarafından hassasiyetle dengeye oturtulmaya çalışılmıştır. Eser ayrıca, gerek filozof ve gerekse teologlardan oluşan Avrupalı aydınların üretmiş oldukları teori ve fikirlerin, günümüz dünyasının süper gücü olan ABD’nin kuruluşunda nasıl etkin bir rol oynadığını gözler önüne sermesi açısından önemli bir çalışmadır. Kitap ayrıca ABD’deki laiklik anlayışı üzerinde fikir yürütmemize de katkı sağlamaktadır.